

Олександр Бондар

ПРОСТОРОВО-ТОПОГРАФІЧНА СТРУКТУРА ЧЕРНІГОВА XV–XVIII ст. У ДОСЛІДЖЕННЯХ А. А. КАРНАБЕДА

У статті аналізується науковий доробок А. А. Карнабеда, що стосується розвитку Чернігова у XV–XVIII ст. Праці дослідника з даної тематики були першою значною спробою узагальнити розвиток міста за часів пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби. Основна увага архітектора була зосереджена на планувальній структурі міста, його висотних домінантах та архітектурних ансамблях. Значна кількість ідей дослідника залишається актуальною й в наш час.

Ключові слова: Андрій Карнабед, Чернігів, пізнє середньовіччя, ранньомодерний час, фортеця, місто.

Сьогодні не існує жодних сумнівів, що Антон Андрійович Карнабед – це одна з найяскравіших постатей серед дослідників Чернігова другої половини ХХ ст. Будучи архітектором, він займався безліччю питань, пов'язаних з генезою розвитку міста на Десні як урбаністичного центру в різні епохи його існування. Серед цих питань чи не перше місце займала проблема просторово-топографічного розвитку Чернігова з моменту його виникнення й до другої половини ХХ ст. Саме цьому питанню було присвячено його дисертаційне дослідження «Планировка и застройка Чернигова (Развитие и проблемы преемственности архитектурно-планировочной структуры исторического города)», захищене у Ленінграді 1974 р.

Одним з найважливіших періодів розвитку обласного центру А. А. Карнабед вважав епоху пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу. Оскільки саме в цей період активно формувалося, так би мовити, обличчя сучасного міста. Тож цьому питанню дослідник приділяв чимало уваги. Найкраще його погляди на розвиток Чернігова у XV–XVIII ст. було викладено в таких працях, як «Чернігів. Історико-архітектурний нарис» (1969 р.), «Чернігів. Архітектурно-історичний нарис» (1980 р.), статтях «Вивчення стародавнього Чернігова» (1970 р.), «Минуле і сучасне стародавнього центру Чернігова – дитинця» (1972 р.), «Деякі питання вивчення архітектурно-археологічних об'єктів» (1985 р.), «Архитектурно-планировочные вопросы преемственности развития города» (1989 р.). Також це питання неодноразово підіймалося дослідником у різноманітних науково-популярних статтях в газетах та часописах.

Загалом А. А. Карнабед був одним із перших, хто почав вивчати просторово-топографічну структуру Чернігова XV–XVIII ст. До цього головна увага дослідників зосереджувалася на питаннях давньоруської топографії міста, оскільки ця тема вважалася пріоритетною в контексті загальнонаукових тенденцій післявоєнної історичної науки в СРСР.

На відміну від більшості дослідників, А. А. Карнабед виступав за фіксацію пам'яток пізньосередньовічної та ранньомодерної доби під час археологічних досліджень. Дослідник неодноразово відмічав, що «*археолог має фіксувати всі шари від найдавніших епох аж до XIX ст.*» [5, с. 115]. Саме в його археологічних звітах знайшли відобра-

---

© Бондар Олександр Миколайович – науковий співробітник Чернігівського історичного музею імені В.В.Тарновського.

ження матеріали, що стосувалися розвитку міста у XVII–XIX ст. На жаль, на відміну від нього, більшість дослідників вважали пізні шари «баластними», а тому вони були приречені часто на знищення під час археологічних робіт, а згадки про них були побіжними та малоінформативними. Так склалося, що у 1940-х на початку 1980-х рр. у Чернігові досліджувалися лише давньоруські та більш ранні нашарування, тож й інформація по місту XV–XVIII ст. в розпорядженні А. А. Карнабеда була обмеженою.

Він почав вивчати планувальну структуру історичного Чернігова ще наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. Тоді дослідник на доступних йому на той час джерелах склав і певні свої перші уявлення про розвиток міста у XV–XVIII ст.

Під час досліджень погляди науковця постійно еволюціонували. Загалом їх можна поділити на два хронологічні підперіоди. Перший – 1960-ті початок 1970-х рр., другий – друга половина 1970-х – 1980-ті рр.

Найранніше свої думки щодо розвитку пізньосередньовічного та ранньомодерного Чернігова А. А. Карнабед виклав в чернетці свого дисертаційного дослідження (1963 р.) та в історико-архітектурному нарисі «Чернігів» 1969 р. Цей період можна схарактеризувати як початковий, коли дослідник лише починав знайомитися з історико-топографічною ситуацією розвитку міста.

Вивчаючи дане питання у 1960-х рр., А. А. Карнабед зв'язав розвиток топографії міста напряму з історичними періодами. Післямонгольську добу існування міста й аж до 1503 р. дослідник коротко охарактеризував як таку, що *«древня забудова майже не збереглася, кам'яні споруди були пошкоджені. Припинився політичний, економічний і культурний розвиток міста»* [10, с. 21].

Характеризуючи наступні етапи, А. А. Карнабед уже розділив Фортецю-Дитинець та місто на дві складові, досліджуючи кожна з них окремо. Детальніше дослідник зупинився на періоді з 1503 до 1618 рр. На його думку, місто почало активно розвиватися саме завдяки тому, що Чернігів у цей час увійшов до складу Московії. А. А. Карнабед вважав, що саме в XVI ст. збудували укріплення Верхнього замку: *«на виступаючому у бік ріки мису стародавнього Дитинця збудовано замок-фортецю, влаштовано підземний хід до річки»* [10, с. 21]. Цю думку дослідник висловив і в статті «Минуле і сучасне стародавнього центру Чернігова – Дитинця», й в чернетці дисертації 1963 р. [12, с. 21]. Вірогідно, він її запозичив з праць В. А. Богусевича або І. А. Ігнаткіна післявоєнних років [2, с. 18-19; 11, с. 8]. Археологічні дослідження вже 1980–1990-х рр. показали, що дослідники помилялися. Укріплення Верхнього замку були споруджені ще в XI ст. [3]. Розвиваючи свою думку далі, автор звертає увагу на те, що у зв'язку з побудовою Верхнього замку *«змінюється й планування території Валу (Дитинця). Вулиця від Північних або Прогорілих воріт до замку перетворюється в головну. Вздовж неї споруджуються адміністративні будинки, казарми, артилерійський двір...»* [10, с. 21]. На думку А. А. Карнабеда, саме в цей час виникає і такий район Чернігова, як Солдатська слобідка біля підніжжя Верхнього замку [10, с. 21]. Також дослідник допускав, що зі спорудженням укріплень на «замку» змінилася й функція Дитинця, з цього моменту він став *«тимчасовим укриттям для гарнізону»* [12, с. 22].

Про саме місто дослідник майже не згадує, обмежившись лише загальною фразою про те, що в цей час передгороддя забудовується житлом ремісників і торговців, а межі міста – значно розширюються. Подібної схеми розвитку міста в XV–XVI ст. дослідник дотримувався й наприкінці 1970-х на початку 1980-х рр.

Детальніше зрозуміти, як дослідник уявляв собі місто XVI ст., можна з його схеми-реконструкції Чернігова XVI ст., поданої у виданні «Чернігів» 1980 р. Дана схема відсутня у виданні 1969 р., оскільки, вірогідно, на той час дослідник ще не повністю склав собі уявлення про місто у складі Московської держави. Як видно з даної схеми, в цей період, на думку автора, забудова існувала на території Дитинця, Окольного граду, П'ятиницького монастиря, Третьяка, Єлецького монастиря, в центральній частині давньоруського Передгороддя, що примикала до Окольного граду, а також поділ під Єлецьким монастирем та на південь від нього аж до Іллінської церкви (рис. 2а). Судячи також з цієї схеми, в XVI ст. вже розпочалося заселення і Застриження, так виникла забудова на території сучасного Військового шпиталю (садиба Полуботків

XVII ст. – першої половини XVIII ст.) та вздовж сучасної вулиці Шевченка аж до міського парку культури і відпочинку. На думку А. А. Карнабеда, в Чернігові існували на той час, як і за давньоруської доби, три головні вулиці, одна з них вела на дорогу на Любеч та Київ, інша (вул. Гонча) на північ (на пізніших схемах до Стародуба) і третя – через Стрижень до Новгород-Сіверського. На жаль, сучасний стан дослідженості території Чернігова не може підтвердити правильність цієї побудови. Як сьогодні відомо, місто у XVI ст. мало значно менші розміри. Воно вміщувалося на території Дитинця та Окольного граду. Відомості про Поділ цього часу взагалі відсутні, а Застриження, за документальними даними, почало забудовуватися лише у першій половині XVI ст. Виходить, що дослідник, так би мовити, місто XVII ст. «омолодив» більше ніж на сто років до XVI ст. Такої забудови території Чернігів досягне лише в другій половині XVII ст. Солдатська слобода теж, вірогідно, виникла лише в середині XVII ст., коли до Чернігова було введено московський гарнізон. За часів Речі Посполитої на місці Солдатської слободи існувало «підзамчя». Навряд чи забудова міста XVI ст. та другої половини XVII ст. повністю співпадала, оскільки місто було спалено у 1610 р. Горностаєм та, якщо вірити І. Галятовському, тут більше десяти років ніхто не селився [1, с. 21-31, 57-61]. Звісно, значні сходження пояснюються топографією міста та розташуванням основних шляхів, які не змінювалися протягом століть.

Польський період існування Чернігова з 1618 до 1648 р. лише коротко згадується в роботах дослідника. Зокрема, він зазначає, що «в архітектурно-планувальній структурі міста в цей час не відбулося істотних змін, за винятком переробки споруд Єлецького та Борисоглібського монастирів» [9, с. 41]. За винятком того, що, на думку дослідника, на той час було споруджено надворітню дзвіницю біля Борисоглібського собору (на місці терема XI ст.) та якісь інші споруди, які не збереглися. Інші зміни в плануванні міста в «польський» період відсутні [8, с. 92; 9, с. 41].

Загалом, як пише автор: «історичних даних про планування забудови Чернігова у XVI–XVII ст. збереглося дуже мало». Також А. А. Карнабед у багатьох своїх працях

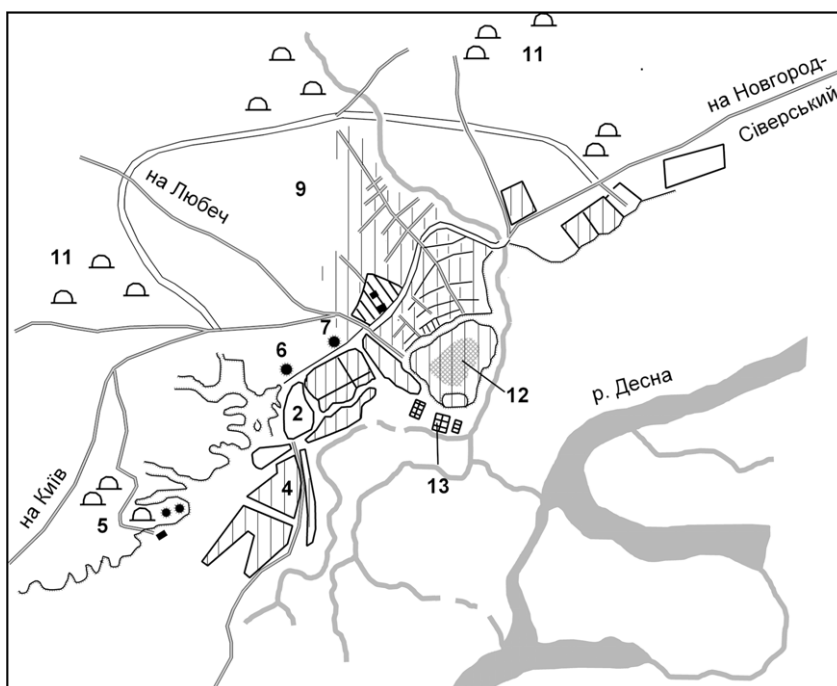

Рис. 1. Схематичний план Чернігова першої половини XVIII ст., опублікований у 1969 р. (прорисовка автора):

- 1 – Дитинець Мстислава; 2 – княжий двір; 3 – Єлецька гора; 4 – Окольний град; 5 – Третяк; 6 – Передгороддя; 7 – Поділ; 8 – Болдині гори; 9 – Солдатська слобода; 10 – Чорна могила; 11 – курган княжни Черни; 12 – місце князівської садиби.

згадує про існування плану Чернігова 1614 р., який, вірогідно, на його думку, загинув під час пожежі у Москві 1626 р. Як висновок він пише: «Тому неможливо детально прослідкувати розвиток міста в цей період» [9, с. 41].

Досить цікавою видається ситуація, коли А. А. Карнабед упевнений у тому, що в період, коли Чернігів був у складі Московії та Речі Посполитої, його структура не змінювалася. Автор не враховував (або не хотів враховувати, не знати він їх не міг) таких відомих фактів, як знищення міста С. Горностаєм у 1610 р. та його довготривале запустіння, а також надання місту Магдебурзького права, що спричинило деякі зміни в системі планування міста. Загальновідомо, що містобудівні традиції Московії та Речі Посполитої в XVI–XVII ст. кардинально відрізнялися. Також дивним є те, що дослідник майже не користувався таким унікальним джерелом як «Абрис Чернігівський», віднайдений Л. А. Пляшко та опублікований ще в 1971 р. [13, с. 30-31]. А. А. Карнабеду «Абрис» був відомий, оскільки він про нього згадує у своїй праці, а також заніс статтю Л. А. Пляшко до списку літератури свого видання про Чернігів 1980 р.

Періоду другої половини XVII ст. А. А. Карнабед присвятив дещо більше уваги (рис. 1; рис. 2б). Так, ще у 1972 р., описуючи зміни, яких зазнала Фортеця на цей період, він зазначає, що в 1676 р. на місці мурованої Благовіщенської церкви XII ст. збудовано нову дерев'яну однойменну церкву. Також він відзначає, що вона, імовірно, загинула в одній із пожеж у період між 1706 та 1739 рр. Про Верхній замок дослідник пише, що там було збудовано цитадель з вежами та церкву Св. Михайла і Федора, а поза межами замку зведено трикамерну дерев'яну Богословську церкву. Поряд з Благовіщенською побудовано Воскресенську церкву, а також інші муровані споруди такі, як дім купця Єньки, ратушу та ін. Цікаво, що будинок купця Єньки, судячи з картографічних матеріалів XVIII ст., було збудовано лише після 1750-х рр. Чому автор заніс його зведення до другої половини XVII ст., не зрозуміло. Про міську забудову Чернігова другої половини XVII ст. А. А. Карнабед у своїх працях взагалі в 1960-х та на початку 1970-х рр. не згадує.

Також досить скупо автор висвітлює у працях 1960-х рр. просторову забудову фортеці та міста першої половини XVIII ст. Головним його джерелом в реконструкції топографії міста цього періоду стали два плани Д. де Боскета (якого автор чомусь назвав у 1969 р. де Вовнетом) «План чернігівської фортеці з облягаючою ситуацією» та «Чернігів з ситуацією», датований 1740-м р. Зокрема, А. А. Карнабед, описуючи міську забудову, зазначає «Чіткість побудови вулиць на цих планах дає змогу судити про те, що, можливо, ще у XVI–XVII ст. одночасно з розбивкою кварталів і забудовою

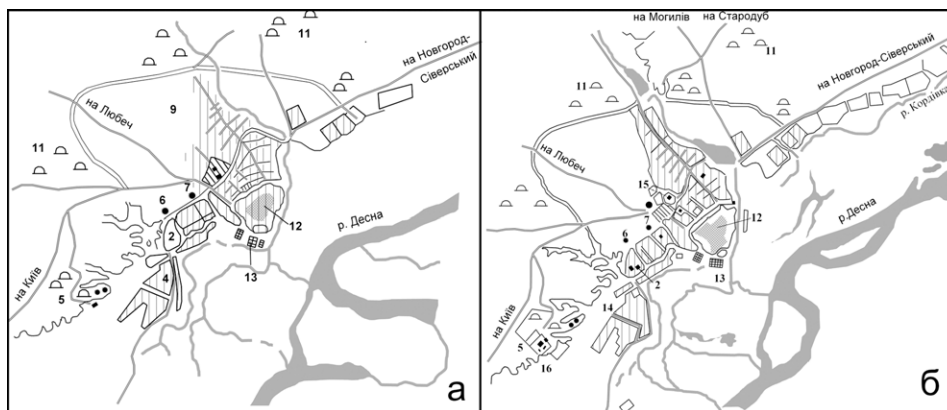

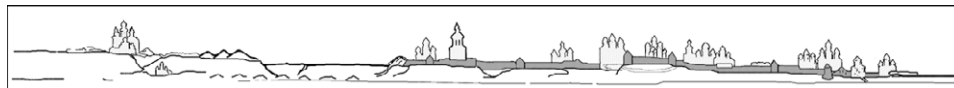
Рис. 2. Схематичні плани Чернігова, опубліковані у 1980 р. (прорисовка автора):
а – XVI ст., б – XVII – першої половини XVIII ст.: 1 – Дитинець-Кремль; 2 – Єслецька гора;
3 – Окольне місто; 4 – Поділ; 5 – Болдині гори; 6 – курган Чорна могила; 7 – курган княжни
Чорни; 8 – Третяк; 9 – Передгороддя; 10 – князівська садиба; 11 – групи курганів XI – XII ст.;
12 – фортеця; 13 – Солдатська слобідка; 14 – Лісовиця; 15 – П'ятницький монастир;
16 – Троїцько-Іллінський монастир.

Солдатської слобідки також була проведена перша регулярна перепланіровка Дитинця з урахуванням напрямку стародавніх головних магістралей, Прогорілих і Любецьких воріт» [10, с. 28]. Тобто з цього можна зробити висновок, що, як і у випадку з картографією, через колосальний брак джерел автор знову ж таки робить проекцію просторово-топографічної структури міста першої половини XVIII ст. на раніші часи, зокрема XVI і XVII ст. Згідно з сучасними дослідженням, А. А. Карнабед був цілком правий, коли думав, що якраз у XVII ст. сформувалися дві головні вулиці Чернігова, вздовж яких буде розвиватися місто, вірогідно це відбулося і в XVI ст., а може, ще й раніше. Однак стверджувати, що вся структура пізнього періоду утворилася в XVI ст., досить тяжко. Оскільки місто кілька разів за ці століття перебувало в складі різних держав, що наклало свій відбиток у його топографії.

Продовжуючи описувати міську забудову, А. А. Карнабед зазначав, що територія Чернігова розширювалася за радіально-концентричною схемою: *«уцілюювалася забудова Окольного граду, Третьяка, Подолу. Садиби поміщиків і козацької старини розміщувалися за межами Передгороддя вздовж доріг на Смоленськ, Москву, Петербург. Торговий центр розміщувався на північний захід від Окольного града вздовж дороги на Любеч та коло П'ятницької церкви. Московська (Солдатська) слобідка злилася з Подолом, що розвивався біля підніжжя Болдиних гір» [10, с. 29]. У своїх працях А. А. Карнабед присвятив досить значну увагу розвитку забудови Фортеці-Дитинця якраз XVIII ст. Зокрема, він зазначає, що територія Дитинця забудовувалася новими кам'яними монументальними спорудами, а основною спорудою архітектурно-просторового комплексу древнього центру став колегіум з чотирирусною соборною дзвіницею, яка стала композиційною доміантою центру [10, с. 24]. Як архітектор А. А. Карнабед постійно звертав увагу на висотно-домінантні споруди Чернігова, які, на його думку, відігравали значну роль у формуванні міської забудови. Так, він пише у 1969 р: *«При планіровці вулиць XVII – XVIII ст. враховувалася необхідність видимості архітектурного комплексу центру з будь-якої точки, а також ізолювання від транзитного руху площі навколо культових споруд. Цим пояснюється орієнтування вулиць та доріг на собори, дзвіниці, розміщені в більшості випадків асиметрично до осі вулиць» [10, с. 26].**

Автор звернув увагу й на ті зміни, які відбувалися в плануванні міста в другій половині XVIII ст., зокрема, на його думку, *«із збереженням оборонного значення Кремля (оскільки Чернігів до початку 90-х років XVIII ст. лишався прикордонним містом) адміністративний і культовий центр зостався на його території. Торговий центр – Торжище – переміщується на північний захід від Окольного града біля П'ятницького монастиря і уздовж великого шляху на Любеч. Солдатська слобідка зливається з Подолом і його забудова розширюється на південний захід уздовж Болдиних гір і старовинних річищ Десни і Стрижня» [9, с. 53]. Також автор відмічає, що наприкінці XVIII ст. забудова міста на півночі досягла кордонів Передгороддя (вірогідно, тут мається на увазі кордони Передгороддя XII–XIII ст. – **О.Б**) [9, с. 53].*

Як архітектор А.А. Карнабед завжди переймався зовнішнім виглядом історичного міста та його силуетом в різні періоди існування Чернігова. Зокрема, про XVII–XVIII ст. дослідник писав: *«Змінився і силует міста з боку ріки: головне значення отримує поряд зі Спаським і Благовіщенським соборами і церкви Євстафія (замкова? – **О.Б.**) і Воскресенська побудована в середині XVI ст. на прямокутному майданчику*

Рис. 3. Силует Чернігова з боку р. Десни другої половини XVII – початку XVIII ст., опублікований у 1974 р. (прорисовка автора).

з північної сторони церкви Михайла» [12, с. 24]. Цю свою думку він проілюстрував у одному з історичних силуетів Чернігова, що був уперше опублікований в авторефераті його дисертаційного дослідження (рис. 3) [7, с. 16].

Далі в усіх роботах автор уже звертається до перебудови міста після 1786 р. у

зв'язку з проектом забудови Чернігова, складеним за генерал-губернатора Румянцова-Задунайського.

Цікавою особливістю є те, що А.А. Карнабед у виданні 1980 р. називає Чернігівський Дитинець не дитинцем, як у роботах 1960-х – 1970х рр., а Кремлем. Назва Кремль уперше з'являється в працях автора 1963 р. в чернетці дисертаційного дослідження та його авторефераті 1974 р. Автор пояснює цю зміну тим, що слово «кремль» в його розумінні уособлює збірне поняття укріпленої частини давньоруських міст, хоча загальноприйнятим на той час в радянській літературі було якраз слово «дитинець» [12, с. 19].

Окрему увагу А.А. Карнабед приділяв і монастирським ансамблям Чернігова та їхньому значенню в розвитку та зовнішньому вигляді міста XVI–XVIII ст. Ці питання добре висвітлені в праці 1969 р. та дещо розширені у виданні 1980 р. Так, у 1969 р. автор згадує про те, що *«у другій половині XVII ст. з метою розширення Іллінського монастиря на високих Болдиних горах збудовано комплекс споруд одного з кращих архітектурних ансамблів України того часу – Троїцького монастиря»*. До його комплексу входили трапезна Введенська церква (1677–1679 рр.) та Троїцький собор (1679–1695 рр.). Особливу увагу дослідник звертає на дзвіницю цього монастиря, добудовану у 1775 р. Як він зазначає, *«дзвіниця була своєрідним орієнтиром для тих, хто наближався до міста з боку Києва»* [10, с. 22]. Пишучи про Єлецький монастир доби пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу, А.А. Карнабед відзначає, що найстарішою спорудою після Успенського собору є північний палатний корпус келій, збудований наприкінці XVI ст. [9, с. 41]. Основний же масив споруд зведено вже в другій половині XVII ст., дещо добудований та перебудований у XVIII–XIX ст. [9, с. 46; 10, с. 22-24]. Щодо П'ятницького монастиря, то, на жаль, про його ансамбль дослідник не згадує, обмежуючись лише історією самої П'ятницької церкви [9, с. 35-36].

Тож підсумовуючи вищевикладене, можна зробити певні висновки, що стосуються уявлень А.А. Карнабеда про Чернігів за доби пізнього середньовіччя та раннього Нового часу.

Основні уявлення дослідника про планувальну структуру Чернігова склалися протягом 1950-х – 1980-х рр. За цей період вони значно доповнювалися та еволюціонували.

Науковець завжди виступав за те, що б під час археологічних досліджень, окрім ранніх нашарувань міста, вивчалися й шари, що належать до епохи пізнього середньовіччя та аж до XIX ст.

Будучи професійним архітектором, А.А. Карнабед постійно дбав про те, щоб його думки були викладені не лише вербальними описами, а й проілюстровані карто-схемами та графічними реконструкціями.

Роботи А.А. Карнабеда в основі своїй спираються на значу картографічну базу. У своїх дослідженнях автор застосовував метод історико-картографічного проектування пізніших епох на більш ранні. Такий підхід давав позитивні результати щодо визначення напрямків головних вулиць та розповсюдження площі забудови міста. Однак цей метод не завжди давав правдиві результати щодо площі забудови та напрямків другорядних вулиць.

Через брак джерел XV–XVI ст. у дослідженнях А.А. Карнабеда постійно виникав «перекіс» у бік другої половини XVII–XVIII ст. Однак ця тенденція зберігається у дослідників і сьогодні, через ті ж причини.

У зв'язку з тим, що А.А. Карнабед не був професійним археологом, він допустив низку помилок у датуванні деяких історичних об'єктів міста. Проте це істотно не вплинуло на загальну картину розвитку міста, особливо що стосується XVII–XVIII ст.

У працях А.А. Карнабеда окреме місце відведено також і церковній топографії міста, оскільки, на його думку, саме церкви були головними висотними домінантами, навколо яких відбувалася забудова.

Окремо в структурі міста дослідник розглядав і чернігівські монастирські комплекси, серед яких він приділив значну увагу Єлецькому та Троїцькому монастирям та їхнім головним соборам.

1. Бондар О.М. Чернігів: місто та фортеця у XIV–XVIII ст. / О.М. Бондар. – К., 2014. – 176 с.
2. Игнаткин И.А. Чернигов / И.А. Игнаткин. – М., 1955. – 88 с.
3. Ігнатенко І.М. Верхній замок у Чернігові / І.М. Ігнатенко // Сіверщина в історії України. – Київ-Глухів, 2012. – Вип.5. – С.38-41.
4. Карнабед А.А. Архитектурно-планировочные вопросы преэмественности развития города / А.А. Карнабед // Вторая Всесоюзная конференция по историческому краеведению: тезис. докл. – Пенза, 1989. – С. 259-260.
5. Карнабед А.А. Деякі питання вивчення архітектурно-археологічних об'єктів / А.А. Карнабед // Перша Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства. – Чернігів, 1985. – С. 114-116.
6. Карнабед А.А. Минувле і сучасне стародавнього центру Чернігова – Дитинця / А.А. Карнабед // Український історичний журнал. – 1972. – № 3. – С. 88-96.
7. Карнабед А.А. Планировка и застройка Чернигова (Развитие и проблемы преэмественности архитектурно-планировочной структуры исторического города): автореф. дис. канд. архитектуры / А.А. Карнабед /. – Ленинград, 1974. – 23 с.
8. Карнабіда А.А. Вивчення стародавнього Чернігова / А.А. Карнабіда // Український історичний журнал. – 1970. – №1. – С. 157-158.
9. Карнабіда А.А. Чернігів: архітектурно-історичний нарис / А.А. Карнабіда. – 2-е вид. К., 1980. – 128 с.
10. Карнабіда А.А. Чернігів: історико-архітектурний нарис. – К., 1969. – 80 с.
11. Національний архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій. №1947/20. Богусевич В.А. Черниговская археологическая экспедиция / В.А. Богусевич. – 20 с.
12. Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній». – Ддф 1691/1. – «Карнабед А.А. Архитектурно-планированные вопросы реконструкции и развития центральных частей исторических городов (на опыте социалистической реконструкции Чернигова, Новгород-Северского, Нежина и Прилук). Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры. – К., 1963. – Рукопись»
13. Пляшко Л.А «Абрис Чернігівський» / Л.А. Пляшко // Наука і суспільство. – 1971. – № 8. – С. 30-31.

Александр Бондарь

Пространственно-топографическая структура Чернигова XV–XVIII вв. в исследованиях А. А. Карнабеда

В статье изложен анализ научного наследия А. А. Карнабеда, которое касается развития Чернигова в XV–XVIII вв. Труды А.А. Карнабеда по данной тематике были первой значительной попыткой обобщить развитие города во времена позднего средневековья и раннего современного времени. Основное внимание архитектора было сосредоточено на планировочной структуре города, его высотно-доминантных и архитектурных ансамблях. Значительное количество идей исследователя остаются актуальными и в наше время.

Ключевые слова: Андрей Карнабед, Чернигов, позднее средневековье, раннемодерное время, крепость, город.

Olexandr Bondar

The Space-Topographical Structure Of Chernihiv in 15th-18th In A. Karnabed's Research

The article describes the analysis of the scientific heritage of A. Karnabed which concerns the development of Chernihiv in the 15th-18th. Proceedings of A. Karnabed on the subject were the first significant attempt to summarize development of the city in late Middle Ages and Early Modern Times. The main attention was focused on the architect's planning structure of the city, its high altitude and the dominant architectural ensembles. A significant number

of ideas researcher remains relevant in our time. These main points can be summarized in the following theses:

- Thoughts A. Karnabed about planning structure of Chernihiv were developed throughout the 1950s – 1980s. During this period, they are considerably supplemented and evolved.

- A. Karnabed was a professional architect and is constantly concerned that his thoughts were set out not only the verbal descriptions and illustrated maps and graphic reconstructions.

- Works of A. Karnabed rely on a large map database. In their study, the author applied the method of historical and cartographic design later to earlier eras. This approach gave positive results. He was able to determine the direction of the main streets and dissemination areas for the city.

- A. Karnabed wasn't a professional archaeologist, he made some mistakes in the dating of several historical sites of the city. However, this is no significant impact on the overall picture of the development of the city.

- The works of A. Karnabed special place set aside and also the topography of the churches. In his opinion, it is the churches were the main high-rise landmarks around which the buildings.

- Separately the researcher examined the structure of the city and monastery complexes of the Chernihiv. He devoted considerable attention Eletsy and Trinity Monastery and the main cathedrals.

Keywords: Andriy Karnabed, Chernihiv, late medieval, early modern time, fortress, city.

